

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94(477.43):3.07«1917–1918»

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/1.1>**Адамський В.Р.**

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Семенчук С.О.

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

ІНСТИТУТ КОМІСАРА У БАЛТСЬКОМУ ПОВІТІ У РЕВОЛЮЦІЙНУ ДОБУ (БЕРЕЗЕНЬ 1917 Р. – КВІТЕНЬ 1918 Р.)

У статті проаналізовано трансформацію органів місцевого управління у Балтському повіті після повалення самодержавства в Росії у лютому 1917 р. Показано становлення інституту повітового комісара як нового органу державної влади, що виник завдяки рішенням Тимчасового уряду. За нових суспільно-політичних умов інститут комісара на регіональному рівні виступав центральною інституцією, яка мала поєднати центральні та місцеві управлінські структури в реалізації державних завдань.

На прикладі Балтського повіту простежено непрості перипетії, що супроводжували вступ на посаду голови повітової земської управи. З'ясовано вплив громадського чинника на трансформаційні процеси в системі влади, показана його виключно вагома роль у формуванні громадської думки на розвиток революційного руху. Завдяки ініціативі громадськості постав повітовий виконавчий комітет громадських організацій, що значною мірою визначав кадрові призначення на посаду повітового комісара. У дослідженні віддзеркалено найбільш значимі його засідання, на яких предметно розглядалися кадрові питання та виносилися з них принципові рішення.

Окремішню показано відношення до інституту повітового комісара ради робітничих та солдатських депутатів Балтського повіту, їхні методи вирішення назрілих проблем.

У контексті загального революційного руху проаналізовано діяльність депутатського корпусу Балтської міської думи та його вплив на розвиток трансформаційних процесів в системі регіональної влади знакової доби. Відзначається особлива активність гласних на початковому етапі суспільних зрушень. Охарактеризовано зміну суспільних настроїв у містечках і селах Балтського повіту після падіння самодержавного режиму в Росії та показано їхнє відношення до становлення нового органу державної влади на регіональному рівні.

Простежено еволюцію самого інституту повітового комісара, коли він трансформувався в національний орган регіонального управління. Зроблено висновок, що попри наявність певної уваги і зацікавленості центральних органів державної влади, її структурному елементу на рівні повіту не вдалося стати ефективним носієм владних повноважень і вагомо впливати на розвиток революційних процесів у регіоні.

Ключові слова: повітовий комісар, виконавчий комітет, революція, громадськість, земська управа.

Постановка проблеми. Революційні вибухи практично завжди супроводжуються радикальною зміною системи влади, зокрема й на регіональному рівні. Лютневу 1917 р. революція в Росії не стала винятком у цьому процесі. Падіння самодержавства і утворення Тимчасового уряду детермінувало зміни в системі місцевого управління. Замість губернаторів був уведений інститут

губернських комісарів, а на рівні повітів засновувалася нова управлінська структура, репрезентована повітовими комісарами. Останні виступали представниками центральних органів державної влади, хоча тривалий час їхня діяльність регламентувалася не статтями ухвалених чинних нормативних актів, а телеграфними повідомленнями та циркулярними розпорядженнями.

Аналіз джерел та останні публікації. Інститут повітових комісарів активно почав розроблятися фаховим середовищем лише в новітній історіографічний період. З цілком зрозумілих причин у радянський період дослідницька увага здебільшого зосереджувалася на студіюванні феномену рад робітничих та солдатських депутатів, а також на чинниках, що сприяли «перемозі Великого Жовтня» [8; 9; 10; 14].

Натомість після здобуття Україною незалежності з'являються праці В. Верстюка [4], С. Кульчицького [11], П. Гай-Нижника [5], Г. Басаритишак [3] та інших дослідників, в яких на нових методологічних засадах зроблено спробу проаналізувати різні трансформаційні аспекти в системі органів місцевої влади. Інститут губернського та повітових комісарів виступав предметом окремого дослідження у студіях, присвячених регіональній історії доби Української революції 1917–1921 рр. З-поміж останніх варто виокремити наукові праці О. Реєнта та В. Рекрута [16; 17], Т. Матвієнко [13], В. Галатиря [6], В. Адамського [1; 2], В. Лозового [12] та інших.

Однак, попри чималі напрацювання національною історіографією, все ще залишається чимало проблем, які потребують свого предметного розгляду. Це пояснюється тим фактом, що регіональний прояв революційних зрушень, зокрема і в конструкції органів місцевого управління, мав свою специфіку та особливості.

Метою пропонованої статті є аналіз становлення та діяльності інституту комісара у Балтському повіті в добу Української Центральної Ради. Своє дослідження автори базували на досягненнях сучасної історіографії та документальному корпусі, що зосереджений в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України.

Виклад основного матеріалу. Балтський повіт був єдиним в адміністративній структурі Подільської губернії, який входив до складу Одеського військового округу. Відповідно й після падіння самодержавства в Росії військове керівництво вагомо впливало на процеси, що відбувалися у регіоні. Достатньо чітку позицію щодо підходів і принципів формування нових інститутів влади начальник Одеського військового округу генерал М. Ебелов сформулював у телеграмі на ім'я Подільського губернського комісара 6 березня 1917 р. Він, зокрема, наголошував на тому, що за нової форми правління потрібна чесна, віддана Російській державності та чесна адміністрація на місцях. Генерал цікавився, чи усі призначені у

губернії повітові комісари, міські голови та старости відповідають цим вимогам. Наразі він наказував провести перевірку осіб, котрі викликали підозру у плані виявлення симпатій ідеям самодержавства та, у разі необхідності, арештувати останніх [15, с. 37].

Військовий начальник хвилювався марно. Посаду Балтського повітового комісара у відповідності до телеграфного розпорядження голови Тимчасового уряду князя Г. Львова від 6 березня 1917 р. посів голова Балтської земської управи відставний генерал Л. Чайковський [7, с. 67]. Він не поспішав реалізовувати на практиці вказівки, що надходили з центру. За таких обставин ініціативу в місті перебрали на себе мирові судді та помічник прокурора. 7 березня 1917 р. увечері вони прийшли до міської управи, де перебував міський голова Петкович. Невдовзі підійшов і повітовий справник Ульянов. На приватній нараді було вирішено випустити звернення до населення заспокоїливого характеру.

Наступного дня по місту розклеїли оголошення за підписами міського голови та повітового справника. Однак його зміст виявився досить невдалим: «У місті розповсюдились безглузді чутки, начебто поліція скасовується. Поліція реорганізується в міліцію у тому ж складі» [19, арк. 3]. Принаймні, оголошення не тільки не внесло заспокоєння в суспільство, а навпаки ще більше загострило суспільні настрої, оскільки витлумачилося в той спосіб, що у Балті залишилося все по-старому. Як реакція на дану ситуацію 9 березня по місту були розклеєні погромні оголошення. Цього ж дня в міській думі знову відбулося імпровізоване зібрання громадян, участь у якому брали міський голова Петкович та повітовий комісар Л. Чайковський. Присутні вирішили звернутися до Одеського генерал-губернатора М. Ебелова з проханням спрямувати до Балти військовий загін та відрядити до нього уповноважену делегацію. Необхідність в останній відпала після того, як увечері надійшла телеграма від генерала про спрямування до міста озброєних військових.

12 березня 1917 р. у Балті знову зібралися представники громадських організацій для обрання виконавчого комітету. Головою обрали інспектора народних училищ Іванова. Ситуація на засіданні вирізнялася великою напругою, оскільки в залі було багато мешканців міста. Наступного дня по місту розповсюдились чутки, що міський голова розпорядився повернути до Одеси «летючий загін при кулеметі». Це внесло додаткову напругу. Голова зібрання доповів присутнім, що ним

видано розпорядження про залишення війська в місті. Збори одногосно підтримали це рішення. Однак ситуація цим не вичерпалася. Виконавчий комітет на пропозицію Іванова висловив недовіру міському самоврядуванню та наразі ухвалив рішення про відсторонення Петковича від виконання обов'язків міського голови [19, арк. 4–4 зв.].

Проблемними сюжетами вирізнялася ситуація і в окремих регіонах Балтського повіту. Так, комендант м. Рибниці О. Петрункевич 19 березня 1917 р. доповідав у Міністерство внутрішніх справ, що у повіті до цього часу місцеве населення не обізнане із зміною влади у Петрограді. Так само всупереч вимогам князя Г. Львова продовжували працювати службовці в поліції та жандармерії [18, арк. 9].

Певною тривожністю характеризувалася ситуація і в окремих містечках та волостях повіту. Так, голова виконавчого комітету м. Богополя Миткевич уже 13 березня 1917 р. інформував губернського комісара про заснування громадської інституції, яка перебрала на себе функції управління містечком, звільнення пристава та призначення судді Бочкарьова місцевим комісаром [18, арк. 4].

Про ці події стало відомо також у Одесі. Реагуючи на них, генерал М. Ебелов направив до Богополя заступника Одеського комісара з тим, щоб останній допоміг «облаштувати місцеві організації» [18, арк. 3]. Комісар не визнав сформованого місцевими активістами виконавчого комітету та активно розпочав тиражувати розпорядження, які йшли врозріз із постановами містечкової громадської організації [18, арк. 5].

У свою чергу, голова Богопільського виконавчого Миткевич апелював до Подільського губернського комісара. Він просив вказівки та роз'яснення з даного інциденту спрямувати безпосередньо повітовому комісару, а відповідь надіслати до виконкому [18, арк. 5].

Отже, за таких обставин генерал Л. Чайковський, вочевидь, щоб не загострювати й без того складну ситуацію, вирішив зосередитися винятково на земських справах. Принаймні у повідомленні члена Балтського виконавчого комітету Гриневича від 11 березня 1917 р. на ім'я Подільського губернського комісара уже констатувалося про потребу представлення кандидата на посаду повітового комісара, який би відповідав «вимогам часу» [18, арк. 6].

Особисте ж прохання про відставку за підписом Л. Чайковського було відправлене губернському комісару 18 березня 1917 р. У ньому, зокрема, зазначалося: «З огляду перевантаженості

земськими справами зв'язку посадою повітового комісара прошу звільнити мене обов'язків останнього про що мною заявлено виконавчому комітету» [18, арк. 7].

Інформація про рішення Л. Чайковського досить швидко поширилася серед громадськості і досягла навіть Києва. Линниченко від імені земського союзу міст пропонував Подільському губернському комісару П. Александрову звернути увагу на колишнього голову земської управи С. Вінка, котрий через контузію був звільнений від військової служби і якого він вважав єдиним, хто зможе організувати справу у Балтському повіті [18, арк. 8].

Свої послуги з нормалізації ситуації у регіоні, наповненому численними військами, запропонував комендант м. Рибниці О. Петрункевич. Як «старий борець за свободу» він запропонував безпосередньо Міністру внутрішніх справ Тимчасового уряду стати уповноваженим представником уряду в Балтському, Оргіївському та Білецькому повітах. Заступник міністра С. Леонтьєв спрямував дане прохання на розгляд Подільського губернського комісара [18, арк. 9–10].

Наразі 20 березня 1917 р. голова Балтського виконавчого комітету Перекрестов клопотався перед П. Александровим про терміновий допуск до виконання обов'язків повітового комісара завідувачого районом Балти із закупівлі худоби та фуражу для армії Ч. Андрича [18, арк. 11]. Окремо від голови виконкому телеграму до Кам'янця-Подільського направив член виконавчого комітету громадської організації Гриневич. Його повідомлення було більш розлогим: «Управління Балтському повіті дезорганізоване чим користуються противники нового устрою Прошу терміново розпорядження допуску тимчасового виконання обов'язків повітового комісара замість Чайковського який зрікся посади Чеслава Людвиковича Андрича... Кандидатура погоджена радою» [18, арк. 12].

Про складну ситуацію у повіті Подільського губернського комісара повідомив також член Балтської земської управи М. Конколович. Щоправда, він не пропонував своїх варіантів вирішення кадрового питання [18, арк. 13–14].

П. Александров відреагував на ці звернення достатньо швидко. Вже 21 березня 1917 р. він розпорядився, аби Л. Чайковський передав посаду М. Конколовичу [18, арк. 16]. У повідомленні останньому губернський комісар вимагав перебрати на себе обов'язки представника державної влади у повіті та терміново скликати надзвичайне земське зібрання. Його склад мав бути поповне-

ним новими гласними, обраними за демократичними процедурами, і після цього зібрання мало визначитися із кандидатурою на посаду повітового комісара. П. Александров наголосив на висуненні різними структурами трьох осіб: С. Вінка, Ч. Андрича та штаб ротмістра О. Петрункевича [18, арк. 15].

Цього ж дня Подільський губернський комісар надіслав ще два повідомлення. Коменданта м. Рибниці він поінформував про відставку Л. Чайковського та про виконання обов'язків М. Конколовичем. Крім цього, наголосив на скликанні надзвичайних земських повітових зборів, де це питання мало вирішитись остаточно [18, арк. 18].

У телеграмі на ім'я голови Балтського виконавчого комітету А. Перекрестова П. Александров був більш відвертим: «Відсутність у Андрича зв'язку з земським самоврядуванням створює великі перешкоди у призначенні його Комісаром крапка Нічого не маючи проти Андрича особисто кома я його зовсім не знаю крапка Земськими колами рекомендується колишній Голова Управи Вінк крапка Тому вибір комісара необхідно відкласти до очікуваного в найближчому часі надзвичайного повітового земського зібрання а поки я призначив тимчасово виконувати посаду комісара Члена Земської Управи Конколовича» [18, арк. 17].

Офіційно Л. Чайковський здав справи по посаді лише 24 березня 1917 р., про що особисто повідомив губернського комісара [18, арк. 21]. В найближчі тижні як владні інституції, так і громадські структури активно займалися підготовкою надзвичайного земського повітового зібрання. Воно було скликане на 24 квітня 1917 р. і тривало три дні.

У переддень цієї події було проведено спеціальне засідання представників Балтського повіту, в якому брало участь 337 делегатів. Його відкрив виконуючий обов'язки повітового комісара М. Конколович, котрий запропонував обрати президію. До її складу увійшли як голова штабс ротмістр О. Петрункевич, його заступник Г. Ясинецький і секретарями Л. Слуцький та О. Опарин. Зібрання підтвердило повноваження присутніх делегатів та визначилося із кількісним складом і порядком обрання виконавчого комітету. До нього мало увійти 80 осіб. При цьому принципово було вирішено, що 80% із загального складу виконкому мають представляти уповноважені від селянства, а решта 20 відсотків делегували інші громадські організації. Однак, із цих 20% вісім місць закріплювалося за єврейською етнічною групою. Самі

вибори мали провести на засіданні наступного дня [21, арк. 57].

Ранкове засідання 24 квітня цілком було присвячене питанню виборів Балтського виконавчого комітету. У відповідності до попередньої домовленості делегати підтвердили норму, згідно якої 64 представники до комітету мали делегувати селяни, а 16 місць відводилося репрезентантам інших громадських організацій. Однак у процесі практичної реалізації даного рішення перед зібранням постали додаткові питання. Зокрема, представники Балтського військово-промислового комітету та Балтського міського виконавчого комітету зробили заяви про надання їхнім уповноваженим права бути дійсними членами повітового виконавчого комітету. Присутні погодились надати одне місце представникові військово-промислового комітету та п'ять місць Балтському міському виконкому, але з тим, що до складу останнього мало увійти п'ять делегатів від повітового виконавчого комітету. Крім того, зібрання ухвалило ще два місця відвести представникам ради робітничих депутатів Балтського повіту та чотири місця представникам від військових організацій [21, арк. 52 зв.].

Важливі рішення суспільного характеру були ухвалені зібранням на його вечірньому засіданні 24 квітня. Виконуючим обов'язки повітового комісара М. Конколовичем була внесена пропозиція про участь у засіданні виконкому гласних Балтського повітового земського зібрання, і в такому складі відкрити надзвичайне повітове земське зібрання. Після тривалої дискусії присутні відхилили дану пропозицію.

Також виконавчий комітет відмовив Балтській старообрядській общині в її бажанні увести двох своїх представників до складу виконкому. Таке рішення обумовлювалося тим фактом, що старообрядці уже мали свою квоту в міському громадському комітеті [21, арк. 53].

Після невеликої перерви зібрання приступило до обрання кандидатури на посаду повітового комісара. Була взята до уваги інформація штабс ротмістра О. Петрункевича щодо його відмови від участі у голосуванні на посаду комісара. Всього було висунуто п'ять кандидатів: І. Залевського, О. Опаріна, Бочкарьова, Ч. Андрича та С. Вінка. Суддя Бочкарьов та землевласник С. Вінк зняли свої кандидатури. Голосування за інших дало такі результати: І. Залевський отримав 70 виборчих шарів та 15 невиборчих, Ч. Андрич – 65 виборчих та 20 невиборчих, О. Опарін – 51 виборчий та 34 невиборчих [21, арк. 53].

Таким чином, зібрання за демократичною процедурою підтримало кандидатуру вчителя місцевої чоловічої гімназії І. Залевського на посаду повітового комісара. Останній, у свою чергу, запропонував О. Опаріну та Ч. Андричу посісти посади заступників повітового комісара. Проте наступного дня Ч. Андрич зробив заяву про відмову від посади [21, арк. 53 зв.]. Відтак було вирішено провести нові вибори, що й зреалізували на вечірньому засіданні 25 квітня. Зібрання визначалося з-поміж двох кандидатур: представника від селянства Даниловської волості Я. Гошурка та Мошнягської волості П. Бунтовського. Перший отримав 44 виборчих шарів та 25 невиборчих, а другий – 40 виборчих та 29 невиборчих. Отже, обраним став Я. Гошурко [21, арк. 54].

Про рішення зібрання Балтський виконавчий комітет повідомив Міністерство внутрішніх справ Тимчасового уряду. Заступник міністра С. Леонтєв 12 травня 1917 р. надіслав телеграфне повідомлення Подільському губернському комісару з рекомендацією зробити відповідне подання до Петрограду [18, арк. 22]. Це доручення П. Александров виконав уже наступного дня, надіславши до міністерства лаконічну телеграму: «Внаслідок телеграми 12 травня прошу затвердити пана Залевського посаді Балтського Повітового Комісара» [18, арк. 23].

Офіційне затвердження І. Залевського відбулося 21 травня 1917 р. Про це губернського комісара повідомив заступник міністра Щепкін [18, арк. 24]. Цього ж дня П. Александров розпорядився, аби М. Конколович передав посаду І. Залевському, залишивши при цьому останнього вчителем чоловічої гімназії [18, арк. 25].

Втім, процес передачі влади затягнувся практично до кінця місяця. Лише 30 травня М. Конколович остаточно здав посаду І. Залевському [18, арк. 26]. Новий повітовий комісар розпочав свою діяльність за досить непростих умов, коли суспільно-політична ситуація загострювалась практично щодня. Так, 15 липня Рада робітничих депутатів м. Балти разом з іншими громадськими організаціями ухвалила рішення щодо необхідності спрямувати до міста військового загону для підтримки правопорядку та боротьби з контрреволюційними елементами [18, арк. 36]. Проте цей крок, очевидно, не найшов підтримки в повітового комісара. За це окремі діячі звинуватили його у «більшовизмі». Інформацію про це також спрямували до штабу Верховного Головнокомандувача. Проте ясності не було. 13 серпня 1917 р. голова ради робітничих депутатів м. Балти Шар-

городський підтвердив факт виклику загону, однак наразі повідомив Подільського губернського комісара, що це не означає висловлення недовіри І. Залевському [18, арк. 36]. Аналогічну телеграму Шаргородський направив і генералу М. Ебелову. Останній також розпорядився дізнатися про дійсний стан справ [18, арк. 39].

Реагуючи на дане звернення та не маючи будь-яких конкретних відомостей, губернський комісаріат знову підготував запит на ім'я Балтського повітового комісара, яке відправив 19 серпня 1917 р. У ньому зазначалося: «Надсилаючи при цьому отриману мною від Головного Начальника Одеського Військового Округу Генерал-Губернатора Ебелова телеграму за № 7175 прошу повідомити про яку телеграму йде мова хто викликав загін до кого і хто при цьому звертався чим це було викликано які обставини Вашої діяльності піддалися суспільній критиці» [18, арк. 41].

Справа вочевидь насправді була досить заплутаною. Принаймні І. Залевський до початку вересня 1917 р. не зумів до кінця з'ясувати усі обставини, що стали предметом обговорення на різних рівнях і в різних інституціях. Звітуючи перед губернським комісаром, він відверто констатував, що «точних відомостей із сутності Вашого запиту дати не можу оскільки їх не маю». І. Залевський наразі припустив, що повідомлення, про яке йдеться, очевидно направили окремі члени повітової та міської продовольчих управ та ради робітничих депутатів із зазначенням того факту, що насувається анархія та активізується контрреволюція, однак повітовий комісар на це не реагував [18, арк. 46–46 зв.].

Зваживши усі обставини по суті справи, а також оцінюючи загальне керівництво І. Залевського у повіті, Подільський губернський комісар беззастережно підтримав його. Доповідаючи Головному начальнику постачання армій Південно-Західного фронту, він констатував, що в його діях не має ухилу до «більшовизму». Щобільше, розпорядження І. Залевського «просякнуті бажанням встановити законність та порядок» [18, арк. 44–44 зв.].

Поряд із цією ситуацією І. Залевському тривалий час довелося вирішувати проблему із офіційним затвердженням свого заступника. Ще на початку червня 1917 р. Балтським повітовим виконавчим комітетом на цю посаду було рекомендовано О. Опарина. Проте й до середини серпня його не затвердили. Тому І. Залевський продовжував наполягати на цьому призначенні [18, арк. 45].

Допоки питання із заступником унормувалося, наступила осінь 1917 р., яка принесла нові виклики для місцевої влади. Повсюдно наростали анархійні тенденції, що супроводжувалися погромними акціями місцевих економій. Останніх у Балтському повіті, за відомостями повітової продовольчої управи, нараховувалося 129 [20, арк. 7–8 зв.]. Щоправда, за зізнанням самого І. Залевського, селяни захоплювали переважно ті земельні ділянки, які не могли обробити поміщики самостійно. До того ж робилося це у більшості випадків з відома земельних комітетів [20, арк. 4–4 зв.].

За таких обставин повітовий комісар 1 жовтня 1917 р. спрямував Подільському губернському комісару телеграму, в якій просив звільнити його із займаної посади у зв'язку з неможливістю поєднувати працю з посадою вчителя [18, арк. 47]. Відповідь останнього була негативною. Заступник губкомісара О. Самошенко просив продовжувати виконувати обов'язки та наразі вказати на більш суттєві причини, що спонукали до звільнення [18, арк. 48].

Проте за три тижні ситуація не змінилася. За наполяганням І. Залевського той самий Самошенко змушений був погодитися з тим, аби при неможливості подальшого перебування на посаді здати справи О. Опарину [18, арк. 51]. Це й відбулося 25 жовтня 1917 р. [18, арк. 54]. Передача влади сталася у досить відповідальний момент, коли державні структури місцевого управління цілкомито перейшли у підпорядкування Генерального секретаріату [2, с. 85].

Питання про Балтського повітового комісара стало предметом окремого розгляду на II селянському повітовому з'їзді, який відбувався у Балті з 4 по 7 листопада 1917 р. В його роботі брало участь близько 600 делегатів [18, арк. 74]. Він став віддзеркаленням певного хаосу, який просяк владну вертикаль. На посаду комісара був обраний прапорщик гвардії 1 стрілецького полку М. Исаєнко, а його заступником – вчитель Я. Орищенко. Однак у відношенні до Генерального секретарства внутрішніх справ від 27 листопада 1917 р. губернський комісар просив затвердити лише заступника. Щодо повітового комісара, то довелося констатувати, що «позаяк обраний на цю посаду прапорщик Исаєнко виїхав до Петрограду і невідомо коли він вернеться, ласкаво прошу од Секретарства когось для тимчасового виконання обов'язків Балтського повітового комісара» [18, арк. 57–58].

Оскільки ситуація із поверненням М. Исаєнка залишалася невизначеною ще тривалий час, то

Подільський комісар Г. Степура 12 грудня 1917 р. звернувся з клопотанням до Генерального секретаріату призначити на посаду Балтського повітового комісара помічника Летичівського повітового комісара Х. Смолієвського, котрий був родом з Балтщини. На час подання кандидатури йому виповнилося 30 років. Він закінчив шість класів Московської гімназії. Належав до табору українських соціалістів-революціонерів [18, арк. 70]. Цього ж дня Г. Степура особисто звернувся до Я. Орищенка з проханням терміново приступити до виконання обов'язків по посаді заступника повітового комісара [18, арк. 71].

Цілковитий хаос, який панував в системі влади на цьому етапі історичного розвитку досить яскраво демонструє телеграма директора адміністративно-політичного департаменту Генерального секретаріату внутрішніх справ Ю. Гаєвського від 15 грудня 1917 р. на ім'я Подільського губернського комісара: «Генеральне Секретарство Внутрішніх Справ прохає повідомити як найскоршому часі хто зараз є Повітовий Комісар м. Балти і які підстави на Вашу думку для усунення його з посади». На цьому документі Г. Степура наклеїв резолюцію: «Ніякого комісара і жодних підстав до усунення» [18, арк. 76].

Слід зазначити, що впродовж усього часу від відставки І. Залевського, жодне владне розпорядження з кадрового питання остаточно вирішено не було. Обов'язки повітового комісара продовжував виконувати О. Опарин, котрий не мав жодної підтримки в українських груп. Для цього в останніх були певні підстави. 22 грудня 1917 р. О. Опарин направив листа Подільському губернському комісару, в якому у досить образливій формі оцінював ситуацію в Балтському повіті довкола суспільно-політичних процесів: «Доповідаю, – наголошував він, – що соціалізація, організація та українізація Балтського повіту йде повним ходом; повсюдно крадіжки, розбої, погроми та ін. Діяльність Ради селянських депутатів приносить плоди: більшість посадових осіб або збігає, або виганяється чи вбивається: місця, що звільняються, заміщуються видатними суспільними діячами, відданість українізації яких поза сумнівом. Ідилічна картина благополуччя Балтського повіту порушується, на мою думку, лише тим, що повітовий комісар ні за своєю національністю, ні за своїми політичними переконаннями не гармонують із ситуацією, що склалася в повіті. Не бажаючи вносити дисонанс у діяльність нових осіб і тим самим порушувати їх плодотворну діяльність, прошу звільнити мене від виконання обов'язків

повітового комісара і назвати особу, якій належить передати справи» [18, арк. 77–77 зв.].

Цей лист потрапив до губернського комісара лише 2 січня 1918 р. Не дивно, що він неймовірно розлютив Г. Степуру. Про це свідчить його резолюція на документі: «Увільнити обов'язків телеграфно...» [18, арк. 77]. Відповідну телеграму з цілком конкретною вимогою О. Опарин отримав наступного дня. У документі також повідомлялося, що справи він мав передати Я. Орищенкові [18, арк. 79].

Про своє рішення Г. Степура 3 січня 1918 р. повідомив наразі Генеральне секретарство внутрішніх справ. При цьому губернський комісар додав, що тривалий час Балтський повіт не може залишатися без керівника, позаяк це найбільший повіт Подільської губернії. До того ж у ньому взагалі помічається «антиукраїнський подих». Тому в додаток до попередніх депеш він знову звернувся з клопотанням про призначення на посаду повітового комісара Х. Смолієвського [18, арк. 81–81 зв.].

На цей момент Г. Степура, очевидно, ще не був поінформований про рішення Генерального секретаріату щодо призначення з 28 грудня 1917 р. тимчасово виконуючим обов'язки повітового комісара Х. Смолієвського. Остаточне рішення мало відбутися після того, як його кандидатуру підтримають земські збори або управа [18, арк. 83].

Офіційне відсторонення О. Опарина від посади, за його констатацією, відбулося 1 січня 1918 р. Принаймні так йшлося у підписаній ним телеграмі, спрямованій губернському комісару 5 січня 1918 р. [18, арк. 82]. Можна припустити, що він не хотів бути звільненим за розпорядженням Г. Степури, а начебто пішов з посади за власним бажанням. Натомість, за констатацією Я. Орищенка, він приступив до виконання обов'язків по посаді з 9 січня 1918 р. [18, арк. 86]. А 18 січня змушений був звернутися до губернського комісара з проханням пришвидшити приїзд до Балти Х. Смолієвського, оскільки через безлад у повіті доводилося часто виїжджати в різні села [18, арк. 84].

Втім, ситуацію на цьому етапі розв'язати не вдалося. Про це Я. Орищенко 20 січня 1918 р. повідомив губернський комісар. Причиною тому був той факт, що Х. Смолієвському нікому було здати Летичів [18, арк. 85]. Як бачимо, у неймовірно непростий час більшовицького просування Україною кадровий безлад на Поділлі в системі органів державної влади був більш ніж очевидним. І повинними у цьому були як центральні урядові структури, так і місцеві органи. 7 лютого 1918 р.

Балтська повітова народна управа інформувала Подільського губернського комісара про те, що не може рекомендувати до призначення кандидатуру Х. Смолієвського, «бо його не знає» [18, арк. 92].

Ситуація зазнала певних змін лише після приходу на Поділля Австро-Угорських військ та повернення до Києва Центральної Ради. 3 квітня 1918 р. за ініціативою повітової селянської спілки було скликане об'єднане зібрання представників повітових організацій. У засіданні, зокрема, брали участь уповноважені від повітового комітету селянської спілки Паращенко, Рудий і Чебанюк; від повітової народної управи Ющенко; від повітового земельного комітету Бевз, Вишинський і Мантуляк; від повітової продовольчої управи Новіков, Лобастов і Слободянюк; від повітової шкільної ради Янович; від Балтської української громади і товариства «Просвіта» Сікорський.

На порядку денному розглядалося лише одне питання «Про призначення Центральною владою Балтського повітового комісара д. Смолієвського». Після обміну думками, присутні одноголосно ухвалили наступне рішення: «Признаючи в розпорядженнях Центрального Уряду елемент демократичності і компетентність його в справах налагодження на Україні громадського ладу та спокою, зібрання представників демократичних організацій Балтського повіту, обговоривши з цього погляду факт призначення Центральною владою Повітового комісара добродія Смолієвського ПОСТАНОВИЛИ: Виразити йому довір'я і найактивніше допомагати в справі наведення ним в Балтському повіті ладу та спокою, поскільки діяльність його не буде розходитись з ідеями широких кол демократії» [18, арк. 97].

Однак реалізувати себе на посаді Балтського повітового комісара Х. Смолієвський не зміг, оскільки невдовзі стався гетьманський переворот. Замість інституту комісарів було засновано інститут губернських та повітових старост. У Балтському повіті цю посаду посів І. Бордюжевич [18, арк. 101], започаткувавши перетворення, що були притаманні новому політичному режиму.

Висновки. Таким чином, після падіння самодержавства в росії у лютому 1917 р. державні органи місцевого управління зазнали значної трансформації. На посаду Балтського повітового комісара був призначений голова повітової земської управи Л. Чайковський. Однак, не маючи будь-якої підтримки з боку громадських інституцій, що були покликані до життя революційною творчістю мас, він змушений був піти у відставку. На його місцем шляхом широкого обговорення

та з дотриманням демократичних процедур, був обраний І. Залевський. Однак і йому не вдалося опанувати непрості суспільно-політичні процеси, що влітку-восени 1917 р. наростали у повіті та загалом на Поділлі. За таких обставин на Балтщині чітко прослідковується криза у кадрових

призначеннях на державні посади, яку проявляли як центральні урядові структури, так і місцеві органи управління. На жаль, цю кризу не вдалося подолати до часу зміни в регіоні політичного режиму, уособленого гетьманським переворотом П. Скоропадського.

Список літератури:

1. Адамський В. Подільський губернатор у революційні дні березня 1917 року. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. Т. 30. С. 338–349.
2. Адамський В. Р. Подільський губернський комісар (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Дослідження. Документи. Матеріали. Хмельницький: ФОП Цюпак А. А., 2021. 275 с.
3. Басара-Тиліщак Г. III Універсал і питання про владу в українській провінції наприкінці 1917 року. *Студії з історії Української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирого: Збірник наукових праць*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 102–108.
4. Верстюк В. Революційна влада і суспільство: механізми взаємовпливу та взаємодії. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років: Збірник наукових статей*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. Вип. 8. С. 5–43.
5. Гай-Нижник П. П. Формування центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні за доби Центральної Ради (1917–1918 рр.). *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства*. Київ: Українське агенство інформації та друку «Рада», 2009. Вип. XXIV. С. 229–270.
6. Галатир В. В. Від губернатора до комісара: утвердження місцевої влади в Кам'янці-Подільському в березні-червні 1917 р. *Сторінки історії Української революції та більшовицьких репресій на Поділлі (1917–1930-ті рр.)*: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2018. С. 110–117.
7. Герасименко Г. А. Земское самоуправление в России. Москва: Наука, 1990. 264 с.
8. Гуменюк С. К. За владу Рад (1917–1920): Методична розробка. Хмельницький, 1981. 30 с.
9. Зеленюк І. С. 1917 рік на Поділлі. Львів: Видавництво «Каменярь», 1966. 167 с.
10. Кострыба П. М. Борьба трудящихся за установление Советской власти на Подолии. Хмельницький, 1957. 67 с.
11. Кульчицький С. В. Російська революція 1917 року: новий погляд. Київ: Наш час, 2008. 78 с.
12. Лозовий В. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): Монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2008. 480 с.
13. Матвієнко Т. О. Органи місцевого самоврядування Подільської губернії і формування інституту комісарів Тимчасового уряду 1917 року. *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків*: мат. IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кам'янець-Подільський, 17–18 травня 2012 р.). Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2016. С. 101–104.
14. Нариси історії Поділля: На допомогу вчителю / автори: Л. В. Баженов, І. С. Винокур (відп. ред.), С. К. Гуменюк та ін. Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. 328 с.
15. Поділля Поділля в добу Української революції. Рік 1917: Док. та мат. / упоряд.: В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2017. 847 с.
16. Ресент О. П., Рекрут В. П. Нариси життя Літинщини 1917–1921 рр.: революційні події та повсякденність / наук. ред. В. А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. 298 с.
17. Рекрут В. П. Нариси життя Гайсинщини. Українська революція (1917–1921 рр.): Події. Особи. Роздуми. Книга 1: Доба Української Центральної Ради (4 березня 1917 – 29 квітня 1918 рр.). Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. 420 с.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України). Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 3. 115 арк.
19. ЦДАВО України. Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 38. 313 арк.
20. ЦДАВО України. Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 40. 12 арк.
21. ЦДАВО України. Ф. 1792. Оп. 1. Спр. 65. 109 арк.

Adamskyi V.R., Semenchuk S.O. THE INSTITUTE OF THE COMMISSIONER IN THE BALTIC COUNTY DURING THE REVOLUTIONARY DAYS (MARCH 1917 – APRIL 1918)

The article analyzes the transformation of local government bodies in the Baltic county after the overthrow of the autocracy in Russia in February 1917. The establishment of the institute of the county commissioner as

a new body of state power, which arose due to the decision of the Provisional Government, is shown. Under the new social and political conditions, the commissioner's institute at the regional level acted as a central institution that was supposed to combine central and local management structures in the implementation of state tasks.

On the example of the Baltic county, the difficult vicissitudes that accompanied the appointment of the head of the county, zemstvo administration were traced. The impact of the public factor on the transformational processes in the power system is clarified, and its exceptionally significant role in the formation of public opinion on the development of the revolutionary movement is shown. Owing to the initiative of the public, the county executive committee of public organizations was established, which largely determined personnel appointments to the position of county commissioner. The study reflects its most significant meetings, where personnel issues were considered objectively and principled decisions were made from them. The relation of the Council of workers' and soldiers' deputies of the Baltic county to the institute of the county commissioner, their methods of solving pressing problems are shown separately.

In the context of the general revolutionary movement, the activities of the deputy corps of the Baltic town council and its influence on the development of transformational processes in the system of regional power of the significant era are analyzed. The special activity of deputies at the initial stage of social changes is noted. The change of public opinions in the towns and villages of the Baltic county after the fall of the autocratic regime in Russia is characterized and their attitudes to the formation of a new body of state power at the regional level is shown.

The evolution of the institution of the county commissioner itself, when it was transformed into a national body of regional administration, is traced. It was concluded that despite the presence of a certain attention and interest of central state authorities, its structural element at the county level failed to become an effective bearer of power and significantly influence the development of revolutionary processes in the region.

Key words: county commissioner, executive committee, revolution, public, zemstvo administration, region.